

נממוניה לא אטרתוהו רבנן

לבן אמר ליעקב: "הכי אחי אתה ועבדתני חניס?" (בראשית כט, טו). לא יעלה על הדעת שאדם יעבוד ללא תשלום. אולם, לעיתים ההלכה דורשת מאדם לעשות מלאכה בחינם, אף על פי שאינה דורשת ממנו להוציא מכספו לצורך אותו ענין (בניגוד לפתגם הלועזי "Time is Money"). התורה חסה על ממונו של אדם, ויש שאין היא דורשת ממנו להוציא ממון עבור מצוה מסוימת, אבל על מלאכתו אין התורה חסה באותה מידה, והיא דורשת מהאדם לטרוח בגופו גם עבור מצוה שעבודה אין הוא נדרש להוציא מכספו. רצוני במאמר זה להצביע על דוגמאות אחדות של התופעה הזאת.

א. לגבי כיבוד אב ואמרת הגמרא בקידושין לב, א: "משל מי? רב יהודה אמר משל בן, רב נתן בר אושעיא אמר משל אב". לפי רב נתן בר אושעיא, הבן חייב לכבד את אביו רק מכספו של אביו. הבן אינו חייב להוציא מכספו כדי לכבד את אביו; אך מוטל עליו לכבד את אביו במלאכות שהוא עושה בשבילו.

ב. הלכה רווחת היא שאסור ליטול שכר שבת. המקור לכך הוא בבבא מציעא נח, א: "השוכר את הפועל לשמור את הפרה, לשמור את התינוק, לשמור את הזרעים, אין נותנין לו שכר שבת". לעומת זאת מותר לקבל שכר עבור חפץ שאדם נתן לחבירו בשבת¹. מסתבר שהמקור לכך הוא המשנה בביצה ג, ח: "אומר אדם לחבירו מלא לי כלי זה... הולך אדם אצל חנווני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ביצים ואגוזים במנין", ולאחר יום טוב משלם לחנווני עבור מה שלקח ביום טוב. ומדוע אין כאן דין של שכר שבת כמו לגבי שומר? הרי כמו שהפועל עושה מלאכתו בשבת, כך החנווני מעביר את הבעלות על חפצו בשבת. אלא שגם כאן החמירה ההלכה יותר לגבי מלאכתו של אדם, מאשר לגבי כיסו. השומר חייב לוותר על שכרו משום שכר שבת, אבל החנווני אינו חייב לוותר על תשלומי חפצו משום כך. חילוק זה בין תשלום עבור מלאכה לבין תשלום עבור חפץ קיים גם בחול המועד. אסור לשלם לפועל עבור מלאכה

1. הינדע ביהודה; מהדו"ת, או"ח ס"ס כו, כותב: "דאטו מי שלוקח דבר מחבירו לא יפרע לו בחול?". אבל הוא אינו מביא ראיה לדבריו.

שעושה בחול המועד, אפילו מלאכה המותרת². לעומת זאת, מותר לשלם לחנווני עבור קניות המותרות בחול המועד (משנה מועד קטן ב, ד-ה).

ג. מקרא מלא הוא שאדם חייב להציל את חברו שנמצא במצב סכנה: "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז). אין הניצל חייב לשלם למציל שכר טרחה³. אבל אם הניצל שיבר כלים של אדם אחר כדי להינצל, הוא חייב לשלם לו (סנהדרין עד, א). מזה לומד הרא"ש⁴ שאם המציל שכר אנשים אחרים, הניצל חייב להחזיר לו את הוצאותיו⁵. התורה דורשת מאדם לעשות פעולה בחינם כדי להציל את חברו, אבל אינה דורשת ממנו להוציא מכספו. ד. גם לגבי בדיקת חמץ מעלה הגמרא אפשרות שיש חילוק בין כיסו של אדם למלאכתו. בפסחים י, ב אומרת הגמרא: "ככר בפי נחש, צריך חבר להוציא או אין צריך? בגופיה אטרחוהו רבנן, בממוניה לא אטרחוהו רבנן, או דילמא לא שנא".

ה. במקום אחד מחלק הרמב"ם בלי ראייה מפורשת במקורות⁶ בין כיסו של אדם למלאכתו. בהלכות תלמוד תורה א, ג אומר הרמב"ם: "ואינו חייב ללמד בן חברו אלא בחינם"⁷. מסתבר שהרמב"ם למד את החילוק שהצבענו עליו מן המקורות הנ"ל, ומדעתו יישם אותו כאן. ו. לגבי טומאת כהן למת מצוה יש אולי מצב דומה. הגמרא ביבמות פט, ב אומרת: "קורא ואחרים עונין אותו, אין זה מת מצוה". ואומר שם הריטב"א (ד"ה והתניא): "ואפילו היה מוצא אנשים לקוברו בשכר, אינו צריך לשכור, אלא הוא בעצמו מיטמא אם ירצה". לפי דברי הריטב"א, הכהן אינו חייב להוציא כסף כדי להימנע מטומאת מת, אבל אם הוא מוצא אחרים שיטפלו במת בחינם, אסור לכהן להיטמא. אמנם מקרה זה אינו דומה לגמרי למקרים האחרים שהזכרנו. קריאה לאחרים אינה מלאכה. לו היה מקרה שהכהן היה צריך לעשות מלאכה כדי להימנע מלהיטמא, ייתכן שלא היה חייב לעשות כן.

ובכן, ראינו שיש מקרים שבהם ההלכה מחייבת אדם לעשות פעולה בחינם, אבל אינה מחייבת אותו להוציא כסף או לוותר על תשלום עבור חפץ. תפיסה זו אולי משקפת מציאות שבה

2. רא"ש מועד קטן פ"ב סי' ט; ריטב"א שם יב ע"א ד"ה איכא דאמרי. אמנם יש חולקים, עי' 'ארחות חיים' ה' חוה"מ סי' ג; 'שלטי הגיבורים' ו, ב (בדפי הרי"ף) אות ב.
3. עי' תוספות בבא מציעא לא, ב ד"ה אם; רא"ש שם פ"ב סי' כח; טושי"ע חו"מ רסה, א. ומסתבר שדין זה נכון גם לגבי הצלת גופו.
4. סנהדרין ח, ב. ראה גם 'יד רמה' סנהדרין עג, א סד"ה תניא.
5. ולמה היה צריך לשכור אחרים, הלא גם האחרים חייבים ב"לא תעמוד על דם רעך"? כנראה מדובר ביהודים שאינם מוכנים להציל בחינם, או בנוכרים. ראה הערה 7.
6. עי' ילחם משנה' במקום.
7. ולמה אין השני מלמד בחינם? כנראה מדובר באחד שאינו מוכן ללמד בחינם, למרות שהוא חייב. ראה הערה 5.

מלאכות לא תמיד נעשו עבור תשלום. הרי לגבי בדיקת חמץ אומרת הגמרא בפסחים ד,ב: "אמר אביי לא מיבעיא באתרא דלא יהבי אגרא... אלא אפילו באתרא דיהבי אגרא". וכן הדוגמא של חול המועד שהבאנו למעלה, מבוססת על מעשה בגמרא שפועלים עבדו ולא קיבלו תשלום כספי. ואמנם, הריטב"א⁸ מחדש שבמקום שאי אפשר להשיג פועלים בחינם מותר לשלם להם. מדוע? אפשר לפרש שיש כאן היתר של שעת הדחק לבעל הבית. מכיון שהמלאכה מצד עצמה מותרת בחול המועד, ההלכה אינה דורשת מבעל הבית לוותר עליה כאשר הפועלים אינם רוצים לעשות בחינם. אבל אין מכאן היתר לפועלים לקבל שכר⁹. אך לפי דברינו, דברי הריטב"א אינם היתר של שעת הדחק, אלא נובעים במישרין ממקור ההלכה. רק מלאכה שלעיתים נעשית בחינם אסור לקבל עבורה שכר בחול המועד. אבל מלאכה שנעשית רק בשכר הריהי דומה למכירת חפץ, ומותר לפועל לקבל שכר עבורה בחול המועד. לגבי שכר שבת לא ראיתי בפוסקים היתר דומה לזה של הריטב"א. אבל מסתבר שגם כאן מלאכה שנעשית רק בשכר דומה לחפץ, ומותר יהיה לקבל שכר עבור מלאכה כזו בשבת. וכמו כן יצא מזה שמלאכה כזו אין הבן חייב לעשות עבור אביו.

מהדוגמאות הנ"ל עולה שבהלכה יש יותר מקום לדרוש מאדם פעולה וטרחה, מאשר תשלום כספי עבור מצוה. דוגמה הפוכה - מקום שההלכה החמירה לגבי תשלום עבור חפץ יותר מאשר תשלום עבור מלאכה - לא מצאתי. מסתבר שישנה מגמה כללית לפיה הפסד כספי נחשב לחמור יותר מאשר עשיית מלאכה. ולכן לעיתים אין חובה על אדם להוציא מכספו, כמו בכיבוד אב ולימוד תורה לבן חבירו, או שהוא מקבל החזר על ההוצאה, כמו במקרה של המציל מיד הרודף, ולעומת זאת באותן נסיבות חייב אדם לעשות מלאכה, ואין פיצוי כספי על כך. "ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך".

8. במקום שצוין לעיל הערה 2.

9. עיין הרב י"י נויבירט, שמירת שבת כהלכתה, ירושלים תשמ"ט, ח"ב פ' סו סעי' נ, והערה מג שם, שמתלבט מדוע מותר לשלם לפועל עבור מלאכתו בחול המועד.